

O NÁZVOSLOVÍ NA MAPÁCH, ZEJMÉNA NA ŠKOLNÍCH MAPÁCH HISTORICKÝCH

„... Jde o to, abychom neměli světovou kuriositu — jiné zeměpisné názvosloví pro geografii a jiné pro literaturu...“

(F. Soukup, Lidové noviny, 5. 9. 1951)

Není sporu o tom, že otázkou názvosloví na mapách se v poslední době zabýváme zvýšenou měrou. Místopisné názvosloví — jeho užití na mapách je jen dílčím problémem — vyžaduje ovšem spolupráce odborníků především dvou vědních odvětví: jazykovědy a zeměpisu. Otázky školních map třeba řešit ještě za účasti pedagogů a jde-li o mapy historické musí se zúčastnit i historik. Jak soudím, zeměpisci se hlouběji zabývají názvoslovnou otázkou spíše z nutnosti, než ze zájmu. Ukazuje se, že řešení této otázky není možno oddalovat bez vážných škod, které by jinak postihly naši kartografickou tvorbu jako celek. K tomu, aby se konečně dospělo k určitému vyřešení názvoslovné otázky na mapách, přispívají bezpochyby soudobé zvýšené kartografické ediční úkoly. Civilní mapová tvorba byla u nás v r. 1954 v rozsáhlé míře soustředěna v resortu Ústřední správy geodesie a kartografie (ÚSGK) a Správy geodesie a kartografie na Slovensku. Je přirozené, že velká mapová produkce, jednotně řízená, vyvolává ve veřejnosti větší pozornost a nabádá k srovnávání vydaných map. I vydavatel je tak přímo vázán tím, aby i při volbě názvosloví šetřil určitých jednotných zásad. Tím spíše v atlasech, jichž několik u nás po válce vyšlo a další se připravují, kde každá mapa se neposuzuje sama o sobě jako samostatné kartografické dílo, ale má tvořit s ostatními mapami atlasu harmonický celek. Oázka správného tvoření a používání zeměpisných názvů není tedy jen otázkou zeměpisu, ale celé naší jazykové kultury. V neposlední řadě používá těchto pojmů literatura a denní tisk. A ve školách? Z vlastní zkušenosti víme, jak chybně pojaté názvosloví bolestně postihne všechny uživatele mapy, učitele i žáky. A tak je na všech, kdo se zúčastní tvorby map, aby otázku názvosloví vyřešili především k uspokojení uživatelů mapy, těch, jimž je mapa určena.

Zpravidla každému, kdo se názvoslovím na mapách zabývá, zdá se zprvu řešení snadné. Při další práci objevují se složité dílčí problémy, které se těžko řeší. Nemusí znít jako výtka zjištění, že dodnes nemáme názvoslovnou otázku vyřešenu ani v základech, a to ani pro mapy zeměpisné, ani pro mapy historické. Po II. světové válce, kdy Státní zeměměřičský a kartografický ústav v Praze a Slovenský zeměměřičský a kartografický ústav v Bratislavě náležely k resortu stavebního průmyslu, ujalo se iniciativy ministerstvo stavebního průmyslu a v roce 1951 zřídilo „Názvoslovnou komisi ministerstva stavebního průmyslu při Státním zeměměřičském a kartografickém ústavu“ v Praze a obdobnou slovenskou názvoslovnou komisi v Bratislavě. Ministerstvo stavebního průmyslu stanovilo si rozsáhlý úkol „vydávat komisi zpracované směrnice pro přepis cizojazyčných místopisných názvů do češtiny, jakož i seznamy názvů pro závazné používání v mapách, denním tisku, rozhlasu a literatuře“. Ponechalo si právo schvalovat zásady pro úpravu místopisného názvosloví a rozhodovat o znění názvů, které komise navrhla. Výkonem tohoto práva ministerstvo pověřilo Státní zeměměřičský a kartografický ústav v Praze a slovenské pověřenectvo obdobně Slovenský zeměměřičský a kartografický ústav v Bratislavě. Aby bylo usnadně-

no řešení speciálních otázek, vytvořily se při Návoslovné komisi čtyři subkomise (pro orientální jazyky, pro latinské abecedy, pro nelatinské abecedy a subkomise zeměpisně-kartografická). Výsledky prací komise týkaly se především názvosloví na území ČSR. O názvosloví na historických mapách jednalo se v r. 1955 až 1957 také na půdě oddělení pro historický zeměpis Historického ústavu ČSAV za účasti interesentů, zástupců vědeckých institucí i příslušných úředních míst, ale bez výsledku. V r. 1958 ujala se iniciativy Ústřední správa geodesie a kartografie. Návoslovná komise, při ní reorganisovaná, je poradním orgánem ÚSGK ve věcech pomístního a zeměpisného názvosloví, užívaného v kartografických dílech. Jako pracovní orgány Návoslovné komise bylo zřízeno pět odborných komisí (pro pomístní a zeměpisné názvosloví na území ČSR, pro přepis latinské abecedy, pro přepis nelatinských abeced, pro názvy orientálních jazyků a pro historicko-zeměpisné názvosloví). Návoslovná komise jako celek projednává zásadní otázky, týkající se zeměpisného názvosloví, odborné komise jednájí o záležitostech oboru, pro které byly zřízeny. K závaznosti usnesení komise je třeba schválení ÚSGK. Všichni si přejeme, aby kladné výsledky prací komise byly vskutku přínosem pro mapovou produkci v resortu ÚSGK.

Bylo původně úmyslem autora omezit se v otázce názvosloví na oblast historických map. Ukázalo se však, že mapy historické není možno uvažovat izolovaně bez souvislosti s ostatními mapami zeměpisnými a celou mapovou tvorbou. Kdysi mohla platit představa, že událost se stává historickou po určitém časovém odstupu. Dnes se historické bádání zmocňuje událostí hned v současnosti a historickou se stává mapa o současných událostech, mapa zobrazující dnešní stav. Dějiny vznikají v současné době a mapa tzv. současných událostí — jde tu již v samém pojmu o protismysl — je mapou historickou. Není tedy časového předělu mezi mapami současnosti a mapami historickými, který by opravňoval k užívání jiného systému v názvosloví obou těchto druhů map. To je třeba si uvědomit, i když budeme dále užívat výrazu historická mapa.

Ale jsou ještě jiné oblasti, kdy názvosloví historické mapy se dostává do úzkého kontaktu s mapou zeměpisnou. Historické mapy zaznamenávají místa náležející archeologickým, místa namnoze nesmírného historického a kulturního významu, jejichž dějinné poslání a doba existence je často nesporná. Soudobý název takových lokalit — mnohdy rozsáhlých sídel — nepodaří se někdy zjistit, pro nejstarší dějiny je to vůbec ilusorní. Příkladem mohou být sídliště z doby Velkomoravské říše na jižní Moravě. Jakýmsi surogátem soudobých názvů jsou nám tu na historických mapách dnešní zeměpisné názvy, u sídlišť zejména názvy nejbližších míst. Mluvíme o Mikulčicích, Starém Městě, Modré aj. místech s nevy-slovenou doložkou, že na historické mapě máme na mysli někdejší, předvěká sídla. Posléze — z hlediska školní výuky tu jde patrně o nejzávažnější případy — má být vždy usnadněna možnost srovnávat mapu historickou s mapou zeměpisnou. A tu otázka názvosloví je opět v popředí zájmu. Ztěžjí bychom mohli pedagogicky zdůvodnit např. na historické školní mapě druhé světové války název Mnichov a na zeměpisné mapě Mníchoven, nebo naopak. To jsou tři aspekty, které nabádají, aby názvosloví na historických mapách bylo řešeno vždy v úzké shodě s názvoslovím na zeměpisných mapách.

Nesprávně bychom však zjednodušovali problém, kdybychom otázku názvosloví na mapách omezili jen na mapy zeměpisné a historické. Jestliže mapa zobrazuje obecně vždy kus zemského povrchu, může být její náplň různá. Účelem mapy nemusí být jen zobrazení zemského povrchu, ale mapa může představovat i jiné jevy na zemském povrchu nebo v souvislosti s ním. Dodatkový obsah mapy bývá

tu záměrně rozličný. Různé vědní obory si pro svoji potřebu vytvářejí mapy geologické, geomorfologické, geofyzikální, hospodářsko-zeměpisné aj. Na rozdíl od nich mapy historické svým dodatkovým obsahem zobrazují minulé stavy a události. Vedení principem účelu mapy můžeme dále rozeznat, že jinými hledisky se bude řídit mapa školní, určená školní výuce, od ostatních map. I když na každou mapu, nejen historickou, klademe požadavek vědecké věrnosti v zobrazené náplni mapy, předpokládá např. historická mapa, určená k vědeckému bádání, u uživatele mapy zvýšenou míru odborných znalostí, poukážeme-li na nejvýznamnější rozdíl od školní mapy.

Ani pojem školních zeměpisných nebo historických map nemůžeme považovat za jednoznačný. Potřeby školní výuky vyžadují, aby pro různé stupně škol byly vydávány mapy, jejichž zpracování je přiměřené stupni školy. Nelze tu přirozeně jít do malicherností, ale přesto jeví se nám dnes možné, aby školní mapová produkce se členila asi ve tři složky, zaměřené jednak k nejnižšímu stupni škol (1. až 5. školní rok), ke stupni střednímu (od 6. do 12. školního roku) a k nejvyššímu stupni školní výuky na vysokých školách. Můžeme počítat s tím, že mapy pro jednotlivé stupně budou zaměřeny tak, aby jejich náplň vyhovovala požadavkům vždy nejvyšší třídy každého stupně. Ostatně vždy platí, že mapa má mít bohatší náplň, než je obsah učiva pro daný stupeň školy. Při diskusích o obsahu a názvosloví školních historických map byla shoda v tom, že mapy, určené pro veřejnost, odpovídají vcelku mapám středního stupně škol; to je ve shodě s politickou směrnicí, že středoškolského vzdělání má v blízké budoucnosti dosáhnout všechna mládež. Zejména mapy tohoto stupně jsou předmětem naší pozornosti, když o mapách pro nejnižší stupeň není pochyb, že mají podávat jen základní znalosti. V mapách pro vysoké školy může již zřetel pedagogický ustoupit do pozadí; na tomto stupni seznamuje se vysokoškolský student již s metodikou vědecké práce.

Chtěl bych touto cestou ukázat, že mapa není samoúčelná, ale jen jeden z řady prostředků k dorozumění, podobně, jako jsou jimi literární díla, kresby aj. S tím souvisí i názvosloví mapy. I názvoslovná náplň má odpovídat účelu mapy. Má-li mapa dosáhnout svého účelu, musí být pro uživatele srozumitelná, musí mluvit jeho řečí. Pro konkrétní zeměpisné objekty, jako řeky, jezera, hory, města aj., vytvářejí se názvy v jazyce, v zemi užívaném. Avšak pro tytéž pojmy mají jiné jazyky často názvy odlišné. Jde tu zpravidla o názvy objektů, které svým významem přesahují hranice jazykové oblasti. Někdy vznik takových názvů v jiných jazycích má hluboké historické kořeny nebo souvisí s historickými událostmi. I naše hlavní město pojmenovali cizinci odlišně od českého tvaru Praha (Prag, Praga, Prague). Obdobně my mluvíme o Varšavě, Paříži, Vídni aj. Bylo by malicherné požadovat, aby v běžné mluvě bylo užíváno vždy jen příslušných úředních názvů.

Kdo by se domníval, že na mapě, určené pro českou školu a pro českou veřejnost, jsou názvy měst uvedeny především v českém jazyce, velmi by se zmýlil. Dnes tomu tak není. Školní mapy a atlasy, u nás vydávané, se v tom podstatně liší od starší kartografické produkce, a to, jak soudíme, ke svému neprospěchu. Na mapě nečteme jména míst, jak je uvádějí učebnice, jak o nich čteme v beletrii nebo v novinách. Ne tedy Vídeň, Varšava, Paříž, Kodaň ale Wien, Warszawa, Paris a Köbenhavn. Tak se projevuje v kartografické tvorbě uplatňovaná zásada, že o názvech sídel na mapách má rozhodovat především zásada státní svrchovanosti, zásada politicko-správní příslušnosti. Stručně vyjádřeno, má na mapě určitého státu být užito názvosloví v úřední řeči toho státu. Zásada po-

liticko-správní příslušnosti — na první pohled líbivá — se odůvodňuje i snahou po jednotnosti v psaní zeměpisných jmen. Jistě tu hraje úlohu i mylné srovnávání se jmény osobními. Ale zeměpisné názvosloví je ovládáno jiným režimem. Pro názvy cizích zemí, států, řek a hor vytvořil si často náš jazyk vlastní názvy, jiné cizí názvy převzal, jiné jen jazykově upravil s ohledem na vyjadřovací možnosti českého jazyka. Tak je tomu u všech jazyků světa.

Ponevadž zásada politicko-správní příslušnosti nemohla se prosadit u těch zeměpisných jevů, které — pro ni bohužel — se neřídí hranicemi států, připouští se tam české názvy. Dojmem chaosu v názvosloví působí zejména mapy historické. Zásada vytvářet názvy v jazyce podle státní svrchovanosti musí ustoupit dalším rozsáhlým výjimkám, např. pro území našeho státu. Ukáže se však dále, že např. na historické mapě Evropy v první polovině minulého století je označen Milán jako Mailand a Benátky jako Venedig jen proto, že tehdy patřily k Rakouské monarchii. Na historické mapě Balkánu v době turecké nadvlády se pak se stejnou důsledností objeví turecké názvy měst. Na místo Bělehradu bude Berát, na místo Soluně Selanik, ne Drinopol ale Edirne či Edrene, ne Plovdiv ale Filibé, nikoliv Skoplje ale turecky Úsküp; tedy názvy, kterým u nás porozumí patrně jen nemnoho jazykovědných odborníků — turkologů. Jistě by se takové praxi podivil P. J. Šafařík, jenž o balkánských městech r. 1826 napsal, že „mají všude slovanská jména, turecké na mapách jsou nejvíc vymyšlené“ (cituji z článku J. Hürského, Šafaříkova historická mapa Slovanstva, Kartografický přehled. Praha 1953, 7 : 174). Ponecháme-li stranou, že územní rozsah státní moci v některých minulých dobách je při nejmenším velmi nejistý a sporný a dále, že ani zahraniční mapy a atlasy neřídí se v zeměpisném názvosloví mocenskou zásadou, jde tu o vážnější pochybení. Ve zmíněném stanovisku projevuje se hluboké nepochopení pro vývoj základních pojmů, jimiž se operuje. V historii i v právních dějinách je známo, že výklad pojmu státu, státní moci, státního jazyka, teritoriálního rozsahu státní moci, pojmu hranic apod. patří k nejtěžším. V žádném případě dnešní obsah těchto pojmů nekryje se s jejich významem v minulosti. Pro starší dobu a na základě sporých pramenů je vůbec někde obtížné řešit otázky práva a moci a důsledně stanovit teritoriální rozsah, na němž se uplatňovaly. Na jak nejisté půdě by se tu pohyboval povrchní badatel, dobře vystihl J. Krčmář (Právně politické glosy. Sborník věd práv. a státních, Praha 1948, 48 : 51 násl.) a starší práce V. Dvorského (Základy politické geografie a Českosl. stát. Praha 1923) a Z. Neubauera (Pojem státního území. Praha-Brno 1933), na něž mohu jen odkázat. To přirozeně neznamená, že by se historická kartografie neměla pokusit o znázornění územního rozsahu historických držav i tenkrát, když pro zevrubné jejich zobrazení nemá dostatek historických pramenů. Není však únosné, aby na nejistých základech o rozsahu teritoria byly stavěny další hypotetické závěry o tom, která řeč byla v určité historické době „státním jazykem“. Je tu třeba myslet na to, s jakými potížemi by se setkalo mocenské stanovisko v otázce názvosloví v poměrech feudálních států vůbec, např. v oblastech lén. I v českém státě význačné místo zaujímalá latina. Města až do husitských válek byla ovládána německým patriciátem. Těžko si představit, jak ze stanoviska mocenského by vypadalo názvosloví na historických mapách těch dob.

Snad tyto poznámky postačí k tomu, aby ukázaly, že stanovisko mocenské, zásada politicko-správní příslušnosti, není použitelná pro názvosloví na mapách všeobecného zaměření, určených pro širokou veřejnost a školy. Místo toho, aby názvosloví účelně sjednotila, přináší nesmírné komplikace. Novým dokladem zmatku, které způsobilo v praxi především užití uvedené zásady, je názvosloví

v nedávno vydaném Školním atlasu československých dějin [Praha, (ÚSGK) 1959]. Na jiném místě bude příležitost ukázat, jak jinak dobré a pokrokové dílo může znešvarit špatně volené názvosloví.

Opíráme se o stanovisko marxistické filosofie, že státy jsou potlačujícím zařízením vládnoucí třídy. Není žádného důvodu proč bychom měli favorisovat např. feudální stát používáním názvosloví v řeči vládnoucí třídy. Snad chceme dnes spíše znát, které národy — i potlačované — žily vskutku na určitém území, jaké vytvářely svou prací hospodářské hodnoty, jaká byla ekonomická struktura země apod. Politicko-správní názvosloví by bylo proto na místě jen na speciálně zaměřené mapě správního charakteru. A ve státě buržoasním? Tam právě „politická moc je oficiálním výrazem protikladnosti tříd v buržoasní společnosti“ (cituji V. I. Lenina, Stát a revoluce, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1950, str. 144; srov. i Leninovu práci *Marxismus o státu*, Praha 1959).

Pokud jde o zeměpisné mapy — mám tu i v dalším na mysli mapy školní a pro veřejnost — stojíme na stanovisku, že na nich má být používáno vžitě české názvosloví, a to bez ohledu na to, zda jde o území našeho státu, čili nic. Rozhodující je, že pro určitý zeměpisný jev byl český název vytvořen a je vžitý. Vycházíme ze zásady, že české zeměpisné názvy jsou částí českého jazykového fondu, že se vytvořily dlouholetým vývojem a že nejlépe odpovídají vyjadřovacími možnostem českého jazyka. Vytváření českých názvů pro pojmy na území cizích států je součástí procesu, který se odehrává i v současné době a nelze jej vyloučit ani v budoucnosti. Jde o projev životnosti jazyka, o jeho přirozený růst, kterým se jazyk snaží přizpůsobit si vlastnímu duchu nezvyklé cizí slovní formy.

Kdežto při stanovení českého nebo slovenského názvosloví na území našeho státu můžeme se opřít o bohatou literaturu, úřední lexikony obcí, seznamy pomístních jmen a pravidla českého a slovenského pravopisu, nemáme takových pomůcek pro zahraniční nomenklaturu. Pořídít soupis všech vžitých zeměpisných názvů je závažným úkolem odborných pracovníků i institucí. Není-li pro zahraniční zeměpisný jev český název, čerpáme zpravidla z jazyka národa, který žije v příslušné oblasti, nebo užíváme tamních úředních názvů. Stojí tu za zmínku poznámka, že např. i po osvobození Indie, země jazykově nesmírně pestré, bylo tam ponecháno úřední názvosloví v anglické transkripci; obdobně je tomu i jinde, např. v někdejších francouzských državách. Otázky výslovnosti přejatých názvů a přepis cizích písem do latinky tvoří celé naukové odvětví.

Zmínil bych se tu ještě o dubletách na mapách. Pedagogové se jistě shodnou v tom, že na mapách pro nejnižší stupeň českých škol má být užíváno jen českých názvů bez dublet. Tuto zásadu bychom hájil i pro školní mapy středního stupně a pro veřejnost. Pokud mohu posoudit, v atlasech pro střední školy před druhou světovou válkou se u nás s prospěchem dublet neužívalo. Soudím, že to je správnější řešení. Je věcí knihy, učebnice nebo rejstříku k mapám, aby upozornil na příslušné cizí názvy. Mezi zvláštní případy, kdy je na místě používat příslušného úředního názvosloví, patří zejména mapy, které jsou založeny na mezinárodní spolupráci a určeny k mezinárodnímu použití. Před druhou světovou válkou na mezinárodní spolupráci spočívala tzv. miliónová mapa světa, lze tu dále uvést mapy k mezinárodním dopravním řádům, k mezinárodním konferencím, k mezinárodním smlouvám, mapy hraniční apod. Tak mapy mezinárodních poštovních spojů spočívají na ustanovení čl. 110 provozního řádu k úmluvě o Světové poštovní unii, přijatého v Ottawě r. 1957. Ten stanoví, že Mezinárodní úřad Světové poštovní unie v Bernu vydává úřední publikace podle údajů

jednotlivých poštovních správ, po případě Organizace spojených národů. Dnes platný mezinárodní seznam poštovních stanic (Dictionnaire des bureaux de poste) vyšel v Bernu r. 1951 již v 5. vydání. Podobně mezinárodní seznam železničních stanic vychází péčí Mezinárodní železniční unie v Paříži (l'Union internationale des chemins de fer) v samostatných svazcích pro každý stát. To je zakotveno v čl. 6 § 6 Mezinárodní úmluvy o přepravě zboží (CIM) z r. 1956 v ustanovení, že při přepravě zboží musí být užíváno úředních názvů stanic. Poslední vydání našeho seznamu železničních stanic je z r. 1956 a má již několik dodatků.

Před problémem, kterému názvosloví na mapách dát přednost, stáli i v jiných zemích. K zajímavému a poučnému vývoji došlo v Rakousku. Uvádím tu tento příklad zejména proto, že v Rakousku otázka názvosloví na mapách byla předložena k vyjádření širokému okruhu učitelů zeměpisu (28, 21). O vhodném názvosloví pro školní zeměpisný atlas bylo v Rakousku diskutováno v roce 1954 v Rastadtu, kde se 160 středoškolských učitelů a několik učitelů vysokých škol vyslovilo, aby v atlase měly přednost německé názvy. V květnu 1956 konalo se v Linci zasedání 11 delegátů pracovního souručenství zeměpisců jednotlivých spolkových zemí Rakouska, a zde se naopak velká část účastníků vyslovila v resoluci v tom smyslu, že i v rakouském atlase mají být místní jména v obrazech cizích států psána na prvním místě v příslušném státním jazyku a teprve v závorce uvedeno odchylné německé označení, pokud je užíváno. Stanovisko lineckého zasedání bylo kritisováno (28). Poukazovalo se na běžnou praxi velkých národů, které označují cizozemská místa v mapách výhradně ve vlastním jazyku; jenom tam, kde nemají vlastních označení, užívají cizích výrazů, při čemž ovšem uplatňují i tu svoji výslovnost. Autor kritiky vyslovil názor, že takovéto stanovisko nelze nikomu vytýkat. Soudí naopak, že vytvoření např. cizojazyčného výrazu pro město svědčí o jeho značné proslulosti, o jeho kulturním i zeměpisném významu. Nesouhlas obou uvedených stanovisek přivedl Hölzlzlovo nakladatelství ve Vídni na myšlenku zjistit mínění rakouského učitelstva dotazníkovou akcí. Podle jejího výsledku mělo být upraveno názvosloví v připravovaném rakouském středoškolském atlase. Dotazník objasnil obě zmíněná stanoviska a byl v r. 1956 zaslán 1033 středoškolským učitelům zeměpisu v Rakousku a 20 učitelům vysokoškolským. Z vysokoškolských učitelů zodpovědělo dotazník 18 (tj. 90 %) a všichni se vyslovili pro psaní německého jména na prvním místě. Středoškolských učitelů odpovědělo 625 (tj. 60,5 % dotázaných), z čehož se vyslovilo 596 (tj. 95,5 %) ve stejném smyslu, kdežto 29 (tj. 4,5 %) hlasovalo pro psaní cizího jména na prvním místě. Nové zpracování Kozennova atlasu je tedy vedeno principem přednosti německých názvů a rakouské ministerstvo vyučování se s tímto stanoviskem i oficiálně ztotožnilo.

U historických map jsou názvoslovné problémy složitější. Historický prvek liší vůbec historickou mapu od všech ostatních map, pokud zobrazují tzv. dnešní stav. Zejména svým dodatkovým obsahem vytvářejí historické mapy zvláštní kategorii. Požadavek, aby historická mapa byla vědecky věrná, směřuje k tomu, aby na ní bylo použito soudobého názvosloví, názvosloví doby, kterou mapa představuje. V historické mapě bylo by anachronismem, kdyby např. používala dnešních zeměpisných názvů na místě vžitých názvů, doložených pro sídla, řeky, hory apod. historickými prameny. Ve školních kartografických dílech a v mapách pro veřejnost uijeme — obdobně jako u map zeměpisných — českých historických názvů, ovšem tak, že starý základ slova bude zachován v podobě nové češtiny. Účelem historických školních map a map pro veřejnost je, aby byly

srozumitelné i těm, kdo nemají speciálního historicko-jazykového vzdělání. Zejména na školách nemělo by smyslu vštěpovat žákům staré tvary zeměpisných jmen, jako např. Ejipt, Englant, Hřeča, Kunstopel, Majdburk či Majtburk nebo Majtpruk, Marsilie, Mediolán či Medulán, Nápule, Nurnberk apod. (čerpám tu z knih: F. Šimek, Slovníček staré češtiny, Praha 1947 a J. Gebauer, Slovník staročeský, písm. K—N, Praha 1904—1913), jak je máme prameny doloženy. Ty zajímají historického jazykovědce. Nahradíme je proto dnešními tvary, jako Egypt, Anglie, Řecko, Konstantinopol, Magdeburk, Marseille, Milán, Neapol, Norimberk. Mapa, která má dnešnímu člověku usnadnit poznání historických dějů, má vědomě navazovat na stav znalostí dnešního světa a s jejich pomocí poznávat minulost. Má podávat obraz věrný, ale současně i srozumitelný.

O tom, jakými cestami se cizí zeměpisné názvy v minulosti stávaly součástí našeho jazykového fondu, přísluší pojednat odborníkům. Je možno jen poznamenat, že prostředníky tu byly často národy, které ovládaly historické státní útvary. Tak zeměpisné názvy z oblasti starověké Římské říše se k nám dostaly zpravidla ve formě latinské, podobně, jako v novověku názvy v jazycích kolonizátorských národů. Mnohé staré názvy upomínají na zprostředkující vliv kultury řecké, arabské aj.

Není-li vžitých českých historických názvů, je třeba přejímat cizí historické názvy. Přicházejí v úvahu především historické názvy v jazyce národa, který v zemi v dané době žil, tedy z hlediska etnického, nebo v jiném jazyku, kterého se v území převážně užívalo. Není-li zbytlí, použijeme i v historické mapě dnešních názvů zeměpisných s vědomím, že tím nechceme porušit zásadu historické věrnosti mapy, ale umožnit dnešnímu uživateli mapy zeměpisnou orientaci.

U školních map historických by se mělo užívání dublet omezit na nejnntnější míru. I historická mapa má sloužit stručně zeměpisné orientaci a nemůže nahrazovat vysvětlující text knihy, učebnice nebo rejstříku. Dublety nepříznivě zvětšují podíl písma na celkové grafické náplni mapy, pokud vůbec — vzhledem k malému měřítku — je jejich umístění v mapě možné (srv. J. Kovařík, K otázce výběru mapového obsahu, Kartografický přehled, Praha 1955, 9 : 124). Požadavek, aby názvosloví na školní mapě odpovídalo názvosloví příslušné učebnice nebo jiného literárního díla, není třeba zdůrazňovat.

Podle dosavadních zkušeností v otázce nomenklatury na historických mapách projevuje se u nás shoda názorů v tom, že všeobecně je možno formulovat jen základní zásady. Realisaci zásad bude možno úspěšně provést jen zpracováním historických pramenů a literatury, evidencí zeměpisných názvů a jejím plynulým vedením. Ovšem i nejspolehlivější kartotéky zeměpisných názvů budou jen dobrým nástrojem pro řešení názvoslovných otázek na historických mapách. Účinné budou jenom v rukou odborníků. Pramenů a literatury, které by měly být excerpovány, je dlouhá řada. Rozsáhlým literárním dílem, které bude zasluhovat pozornosti, jsou zejména i F. Palackého Dějiny nár. českého (I—VI, Praha 1894—1896). Ke každému dílu je připojen obsáhlý rejstřík jmen. Z nejstarších českých památek — nepřihlížíme-li k bohemikám v latinských listinách a jiných pramenech — nacházíme značný fond českých zeměpisných názvů pro lokality a jiné zeměpisné jevy v kronice Dalimilově z poč. 14. století. V této nejstarší kronice, psané českým jazykem, najdeme více než půl druhého sta takových názvů. Ještě obsáhlejším pramenem je nejstarší mapa Českého království, česká mapa Klaudyánova z let 1517—1518. V této mapě nacházíme jména 280 míst, jimž věnoval nedávno pozornost K. Kuchař v práci o Zalteriho kopii Klaudyánovy mapy (Kartografický přehled, Praha 1957, 11 : 112 násl.). V obou zmíněných

význačných památkách zjišťujeme, že změny v českém zeměpisném názvosloví, k nimž došlo do dnešní doby, nejsou hluboké. Toliko pozoruhodný počet jmen českých sídel, původně jednoduchých, rozšířil se připojením přívlastku. Jde tu zřejmě o vývoj, jehož smyslem bylo rozlišit názvy dosud stejnojmenných míst (např. Dub, Hora, Hradec). Některé rozlišovací tvary jsou ovšem recentní, vytvořené pro úřední potřebu, zejména v zájmu dopravy. Že ovšem ani na tomto poli nedojdeme někdy k výsledkům jednoznačným, ukazuje příklad jména Kutné Hory. Již nejstarší české názvy tohoto města (z poč. 14. stol.) uvádějí jméno v jednoduché formě jednak v plurálu (Hory), jednak v singuláru (Hora). I později se střídají různé varianty: Hora Kutná, Hora, Hory Kutné aj. (Srv. A. Profous: Místní jména v Čechách, I. Praha 1947, str. 606.) V Dalimilově kronice nacházíme i velkou řadu českých místních jmen sídel, ležících mimo dnešní území našeho státu, např. Budín, Budyšín, Hlohov, Krakov, Míšeň (srv. i J. Gebauer, cit. Slovník staročeský). Pokud jsem mohl sledovat — až na několik, jako Berún - Verona, Svinibrod - Schweinfurt) — užíváme těchto názvů dosud. I to ukazuje na stabilitu, hodnou respektování. Stejnou neměnnost můžeme pozorovat, pokud jde o česká jména zemí a krajů, řek a potoků, hor a vrchů. Ostatně je možno ukázat na F. Palackého Historickou mapu Čech, rozdělených na archidiakonáty a děkanáty 14. století, navrženou r. 1847, kterou r. 1874 doplnil J. Kalousek a vydal nákladem Král. české učené společnosti v Praze (přil. k *Abhandlungen der Classe für Philosophie, Geschichte u. Philologie* v. J. 1875—1876, VI. Folge, 8. Band, 1876) a na starší P. J. Šafaříka *Slovanský zeměvid* z r. 1842 (reedice mapy jako příloha v *Kartografickém přehledu*, Praha 1953, 7.).

Pokud jde o historické školní mapy antického světa, např. mapu Římského imperia, setkáváme se s názorem, že na nich má být užito výhradně nebo především latinské názvosloví. Odůvodňuje se to zpravidla tím, že antický svět vytvořil samostatné kulturní oblasti, které jsou dějinně od naší éry odděleny jakoby césurou, vzniklou po rozpadu Římské říše. Jde tu v podstatě o blud. Spočívá v názoru, že zánikem Římské říše nastal takový průřev v dějinách, že předchozí dobu nutno posuzovat zcela jinými měřítky, než dobu, která přišla po tzv. stěhování národů. Jedná se tu patrně o pozůstatek názorů, které mají kořeny v době renesanční. V praxi jde o vliv někdejší tzv. klasické výchovy na našich školách. Pokud řečtina a latina na našich gymnasiích byly povinnými vyučovacími jazyky, vychovaly velmi početnou vrstvu inteligence, která rozuměla latinskému případně řeckému názvosloví. Školní mapy, určené pro školy uvedeného zaměření, bylo možno, pokud jde o názvosloví na mapách antického světa, ponechat v latinském nebo řeckém jazyku. S tím je v souvislosti, že tehdy v uvedených jazycích byl představován i okruh vzdělanosti egyptské, perské, indické aj. Na tomto zjednodušení bylo jedno podstatné: znalosti o starých říších předřímské doby čerpali jsme (a ještě čerpáme) především z pramenů řeckých a latinských. Tento moment je důležitý i pro naše posuzování, i k nám vešlo názvosloví předřímských dob v latinském nebo řeckém rouše a tak i zdomácnělo u nás.

Jak je tomu dnes se znalostmi řečtiny a latiny? Latinské, tím méně řečtině, se na našich školách prakticky nevyučuje. Podávat dnešnímu studentovi např. mapu Římského imperia v latinském jazyce pokládá bych za pedagogický omyl. V plánu Říma nemá smyslu psát *Via Appia*, může-li se český student dovědět, že jde o Appiovu silnici. Není důvodu, proč by se měl při vyučování dějepisu učit obecným latinským výrazům. Kdežto latinský název *Via Appia* studentu latiny neznalému nic neřekne, český název jasně označí silnici, jejíž jméno připomíná

Appia Claudia Caeca. Podobně v plánu Augustova Říma můžeme zcela dobře postrádat všechny latinské obecné názvy, které lze přeložit do češtiny, ať již forum, campus, mons, thermae, pons, circus aj. Latinská mapa bude jinak pro českého studenta rebusem, který bez latinsko-českého slovníku nerozluští. Není ovšem ani rozumného důvodu pro to, aby školní mapa měla název „Imperium Romanum“ a plán Říma „Roma“, když lze použít českého označení Římská říše (nebo — chcete-li — Římské imperium) a Řím nebo plán Říma. Pravda, ne všechny latinské názvy budeme převádět do češtiny a ne všechny uvedeným způsobem. Např. latinský název Colosseum má již svoji českou podobu ve vžitém českém názvu Koloseum, jak ji uvádějí i Pravidla českého pravopisu. U převážné řady, zejména místních jmen, bude třeba uvážit formy vžitých českých názvů a není-li jich, teprve převzít latinský tvar. Ani na školní mapě Římské hranice (Limes Romanus) bych neváhal dát místo českým názvům, např. Vídeň, Řezno nebo Kolín (nad Rýnem) třeba vedle názvů Vindobonna, Castra Regina a Colonia Agrippina. Můžeme-li přijmout český název např. Říma doby Augustovy, není zásadního důvodu, proč bychom nemohli mluvit o Vídni, Řeznu a nebo Kolínu římské doby. Především ovšem odborník — návrhovateli konceptu mapy — musí tu rozhodnout o vhodnosti názvu a s jazykovým odborníkem posoudit otázku vývoje sídla a jeho areálu s otázkou vývoje jeho pojmenování a převzetí cizího názvu a při tom zvážit i účel mapy a její zaměření. Otázky vývoje sídel patří v historickém zeměpisu k nejobtížnějším právě svojí komplexní povahou. Nejnázornější splnění ne právě snadného úkolu tohoto druhu bych viděl v tom, kdyby na historické mapě byl v slabším tónu barvy vyznačen i areál dnešního sídla a s tím v soulase uveden i dnešní název města. Bylo by to možné ovšem jen v mapách větších měřítek. Takový způsob zobrazení spolu s názvem místa by ukázal velmi instruktivně, do jaké míry se kryje areál měst dějinně tak vzdálených epoch. Jsem si vědom, že tento způsob by ztěžil byl únosný pro školní mapu, ale je jistě vhodný pro mapu určitého vědeckého zaměření.

Statické historické mapy nezobrazují jen jevy v určitém okamžiku nebo v kratším úseku doby, ale někdy i stav v době velmi dlouhé, např. mapy předhistorického osídlení. To souvisí zpravidla s nedostatkem pramenů pro určité kratší časové úseky. Obecně jde tu o zobrazení jevů, které v takové četnosti nebo v takovém rozsahu neexistovaly v žádném okamžiku rozsáhlého období, jehož se mapa týká. Názvosloví na takových mapách není vždy snadno zvládnutelné. Značné obtíže, pokud jde o názvosloví, budou vždy působit také historické mapy vývojové nebo dynamické, pokud v jedné mapě slučují zobrazení jevů časově od sebe značně vzdálených. Pokud mají zobrazit tímto způsobem teritoriální vývoj států, nepokládám je vůbec z hlediska pedagogického — jako školní mapy — za žádoucí. Pro jejich vytváření mluví zdánlivě požadavek ukázat, jak se měnil rozsah státního území. Tím, že takové mapy představují největší rozsah státního území v dobách mnohdy staletí od sebe vzdálených, mohou v zácích zanechat o skutečném rozsahu teritoria v určité době nadsazené představy. Byl jen krok k tomu, aby politické mapy tohoto druhu staly se v rukou geopolitiků vhodným nástrojem velikášské rozpínavosti a imperialistických choutek. Oč reálnější je obraz, který podá o vývoji státního teritoria řada menších, měřítkem totožných a srovnatelných mapek vedle sebe!

Může být spor o to, kam směřuje vývoj názvosloví na mapách. Otázka mezinárodního zeměpisného názvosloví nejeví se zatím jinak než otázka mezinárodního dorozumění společným jazykem. Zjištění, že pro zeměpisné jevy jsme měli a máme běžně užívané české názvosloví, je skutečnost, s níž nutno počítat. Po-

kud by nebylo jasno, pokládám i dotazníkovou akci za možnou cestu, jak zjistit mínění veřejnosti. Soudím, že taková akce by měla svoje opodstatnění za předpokladu, že by byla dobře připravena a vhodně instruována. Na adresu naší mapové výroby třeba říci tuto připomínku: snaha, aby nomenklatura na mapách byla upravena určitými pravidly, je oprávněná. Mám však dojem, že tato snaha je někdy spojována s nadějí, že pravidla pro užití názvosloví a soupisy zeměpisných názvů vytvoří situaci, kdy takřka mechanicky bude možno užívat zeměpisného názvosloví na mapách. Ale zákony vědecké práce nejsou tak jednoduché povahy, jazyk je nesmírně tvárný a stále se vyvíjí. Mají-li si v budoucnu kartografické práce zachovat určitou vědeckou úroveň, je spolupráce odborníků v nejvyšší míře nutná. To platí i pro zeměpisné názvosloví. Pokud jde o působnost názvoslovných orgánů sluší dodat, že úprava názvoslovných otázek měla by si vytýčit jen dosažitelné cíle a volit pouze vhodné cesty. Třeba dobře uvážit okruh otázek, které je možné a vhodné úředně upravovat výnosy a směrnicemi, od těch, kde tato cesta je neúčinná.

Výběr z novější zeměpisné literatury o názvosloví na mapách

1. BONACKER W.: Die deutsche Ortsnamenschreibung, ihre Mängel und Vorschläge zu ihrer Behebung. *Studien zur Kartographie, Nr. 2.* Berlin-Dahlem 1959.
2. BONACKER W.: a) Die Namenstellung in geographischen Karten, b) Fortschritt oder Rückschritt in der Kartenschrift. *Studien zur Kartographie, Nr. 1.* Berlin-Grünwald 1957.
3. BORMANN W.: Atlaskartographie. *Kartographische Studien. Haack- Festschrift, Ergänzungsheft Nr. 264 zu Petermanns Geographischen Mitteilungen.* Gotha 1957, str. 56 násl.
4. BREU J.: Problem der Schreibung südosteuropäischer Ortsnamen in österreichischen Mittelschulatlanten. *Mitteilungen der Österr. geographischen Gesellschaft.* Wien, Band 1959, 101 : 57 násl.
5. FISCHER H. R.: Gedanken zur Schreibung geographischer Namen. *Kartographische Studien, Haack- Festschrift, Ergänzungsheft Nr. 264 zu Petermanns Geographischen Mitteilungen.* Gotha 1957, str. 137 násl.
6. GOLUBEVA Z. D.: O transkripii geografičeskich nazvanij na istoričeskich kartach. *Izvestija Vsesojuznogo geografičeskogo občestva.* Moskva 1959, 90 : 474 násl.
7. HARVALÍK Č.: O zeměpisném názvosloví. *Lidé a země.* Praha 1953, 2 : 41 násl.
8. HONL I.: Diskuse o orografickém rozdělení Československa. *Kartografický přehled.* Praha 1957, 11 : 184 násl.
9. HONL I.: Novější snahy o vymezení orografických celků v ČSR. *Kartografický přehled.* Praha 1955, 9 : 23 násl.
10. HRMÁDKA J.: Orografické třídění Československé republiky. *Sborník Československé spol. zeměpisné.* Praha 1956, 61 : 161 násl.
11. JW.: O polskie nazwy w mapach obcych krajów. *Czasopismo geograficzne.* Warszawa-Wrocław 1958, 29 : 125.
12. JW.: Pisownia nazw geograficznych w mapach historycznych. *Czasopismo geograficzne.* Warszawa-Wrocław 1959, 30 : 12.
13. JANKA J.: České zeměpisné názvosloví. *Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze, Přírodní vědy I.* Praha 1957, str. 147 násl. — Ref.: HRMÁDKA J.: *Sborník Českosl. společ. zeměp.* Praha 1958, 63 : 178 násl.
14. KARAVAJEVA Z. F.: Nekotoryje voprosy sozdanija istoričeskich kart. Moskva 1956.
15. KUCHAR K.: Novější snahy o vymezení orografických celků v ČSR. *Kartografický přehled.* Praha 1955, 9 : 58 násl.
16. KUCHAR K.: Současné práce a problémy naší kartografie. Referát na 7. sjezdu českoslov. zeměpisců v Brně 1958. *Kartografický přehled.* Praha 1957, 11 : 149 násl.
17. PALÁT A.: Problémy transkripce čínských jmen do češtiny. *Kartografický přehled.* Praha 1950, 5 : 59 násl.

18. POSPELOV E. M.: Transkripcija geografičeskich nazvanij v SŠA. *Geodezija i kartografija*. Moskva 1958, 2: 64 násl.
19. PTÁK J.: Mistopisné názvosloví — součást mapy. *Zeměměřičství*. Praha 1953, 3—4 : 39 násl.
20. PURGINA J.: Gramatické triedenie zemepisného názvoslovia. *Geografický časopis SAV*. Bratislava 1953, 5 : 239 násl.
21. STRZYGOWSKI W.: Das Ergebnis der Abstimmung über Ortsnamenschreibung im Österreichischen Mittelschulatl. *Mitteilungen der Geografischen Gesellschaft Wien*. Wien 1956, 98 : 256 násl.
22. ŠALAMON B.: Diskuse o orografickém členění rozdělení Československa. *Kartografický přehled*. Praha 1957, 11 : 184 násl.
23. ŠMILAUER V.: Sjednotíme psaní cizích zeměpisných jmen. *Zeměměřičství*. Praha 1953, 3—4 : 41 násl.
24. TÄUBERT H.: Die Lösung des Transkriptionsproblems. *Petermanns Geographische Mitteilungen*. Gotha 1957, 101 : 314 násl.
25. W sprawie nazw miejscowości na mapach. *Czasopismo geograficzne*. Warszawa-Wrocław 1958, 39 : 557 násl.
26. WEYGAND H.: Kartographische Ortsnamenkunde. Lahr/Schwarzwald 1955. — Ref.: HONL I.: *Kartografický přehled*. Praha 1957, 11 : 47 násl.
27. WEYGAND H.: Die Namengebung in Karten und Atlanten. *Petermanns Geographische Mitteilungen*. Gotha 1958, 102 : 223 násl.
28. ZERLIK A.: Namenscheibung in Atlanten. *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft Wien*. Wien 1956, 98 : 127 násl.

О ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЯХ НА КАРТАХ, В ЧАСТНОСТИ НА УЧЕБНЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ КАРТАХ

Вопрос правильного определения и применения географических названий, — это вопрос не только географии, но и всей культуры языка. Следовательно его решение нельзя относить только к картам. Нельзя также исторические карты рассматривать в отрыве от прочих картографических изданий. Употребляя название «историческая карта», мы не можем однако провести между современными картами и картами историческими никакого временного рубежа, который давал бы нам право применять в терминологии одних и других принципиально разные системы. Ведь карта не есть самоцель. Это одно из ряда средств достичь взаимопонимания и наглядности, присущей также литературным произведениям, рисункам и т. д. Для того, чтобы карта выполняла свое назначение, она должна быть понятна для пользующегося ею, должна говорить его языком. Особая цель присуща учебным картам, а также картам для широкого круга читателей. Их терминология должна соответствовать этой цели. Неправильен взгляд, что напр., названия населенных пунктов на чехословацких учебных картах должны определяться по признаку политического господства, государственного суверенитета или политико-административной принадлежности. Это равнозначно стремлению давать названия на географических и исторических картах прежде всего в соответствии с государственным языком того или иного государства. Оставим в стороне вопрос о том, что территориальные пределы политического господства для некоторых периодов прошлого не могут быть установлены с точностью. Вообще непремлемо, чтобы на гипотетических предположениях о пролегании политических рубежей строились дальнейшие гипотезы о том, какой язык был в той или иной области «государственным» и чтобы этим определялось написание географических названий на учебных исторических картах. Сегодня мы хотим знать скорее, какие народы — в том числе и поработенные — фактически заселяли ту или иную территорию, какие ценности они создавали своим трудом, какова была экономическая структура страны и т. д.

Поскольку речь идет о чехословацких географических и исторических картах, мы стоим на той точке зрения, что на них давать прежде всего принятые чешские названия — как для территории Чехословакии, так и вне ее. Чешские географические названия созданы в результате долгого развития, отвечают возможностям и средствам выражения чешского языка, применяются в специальных работах, в литературе и в разговорном языке, — одним словом, составляют часть чешского языкового фонда. В отли-

чие от этого, соответствующая официальная терминология применяется — и с основанием — на картах и в атласах, основанных на международном сотрудничестве и предназначенных для международных целей. Сюда относилась так наз. «миллионная» карта мира (в масштабе 1 : 1 000 000), а также карты, применяемые в международных транспортных уставах, на международных конференциях и при соглашениях, карты границ, исторические карты административного деления и т. д.

Было бы анахронизмом применять на исторических картах нынешние географические названия вместо принятых исторических названий. В учебных картографических изданиях следует приводить чешские исторические названия, но так, чтобы старая основа слова давалась в ее новочешской форме. Карта, которая должна облегчить нашему современнику изучение исторических событий, должна сознательно опираться на состав знаний современного мира и с их помощью раскрывать прошлое. Она должна давать образ исторически верный, но одновременно и понятный. Если нет налицо принятых чешских исторических названий, нужно применять иностранные, взятые в первую очередь из языка народа, жившего в изучаемую эпоху на данной территории, т. е. руководствоваться этнографическим признаком. Если нет другого выхода, следует давать и на исторической карте современные географические названия — но не с целью нарушить принцип исторической подлинности, а для того, чтобы облегчить современному пользователю картой географическую ориентацию. Приведение параллельных названий (дублетов) нужно в учебных картах сводить к минимуму. В вопросе номенклатуры карт можно формулировать в общей форме только основные принципы. Специалисты могут с успехом применять их в работе над картами. Для составления исторических карт нужна обработка исторических источников и литературы на основе учета исторических названий в их развитии и каждодневном применении. Вопрос международной географической терминологии не менее сложен, чем вопрос единого международного языка.